

PRESS / Preventing - RESponding – Supporting – young survivors of GBV: sexual harassment, sexual and cyber violence

Project: 101049295 — PRESS — CERV-2021-DAPHNE

Work package WP2 – CAPACITY BUILDING OF KEY PROFESSIONALS

Παραδοτέο 2.7. – Οδηγός καλών πρακτικών και δραστηριοτήτων πρόληψης με επίκεντρο τη συναίνεση για επαγγελματίες πεδίου

Φεβρουάριος 2023

Περιεχόμενα

Contents

1.	Εισαγωγή	4
	Σκοπός και κοινό	5
2.	Βασικές έννοιες και πληροφορίες σχετικά με τη σεξουαλική παρενόχληση, συμπεριλαμβανομένης της σεξουαλικής παρενόχλησης σε ψηφιακά περιβάλλοντα	6
1.1.	Συνήθεις όροι	6
1.2.	Συχρότητα/Επιπολασμός της σεξουαλικής παρενόχλησης	8
3.	Συναίνεση και πρόληψη της σεξουαλικής παρενόχλησης: Καλές πρακτικές και δραστηριότητες	9
1.3.	Υιοθέτηση συναινετικών πρακτικών σε όλη τη διδακτική διαδικασία και παροχή συμπεριληπτικής σεξουαλικής αγωγής	10
1.4.	Υποστήριξη πελατών στον εντοπισμό των ορίων και στη διαπραγμάτευση της συναίνεσης: Μια καλή πρακτική για κοινωνικούς/κοινωνικές λειτουργούς και επαγγελματίες ψυχικής υγείας	13
1.5.	Αξιοποίηση μιας φεμινιστικής προσέγγισης στην παροχή νομικής συνδρομής σε επιζώσες	17
1.6.	Οι πτυχές της σεξουαλικής παρενόχλησης στο διαδίκτυο: Επικοινωνώντας τεχνικές ασφαλούς χρήσης	19
4.	Επίλογος	23
5.	Βιβλιογραφία	24

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ

Συντονισμός του έργου: Κέντρο για τα έμφυλα δικαιώματα και την ισότητα «Διοτίμα»

Εταίροι:

- ΕΚΠΑ - Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ
- Genderhood

Συγγραφέας: Βιργινία Ξυθάλη

Συντελέστρια: Χριστίνα Φοίβη

Μετάφραση από τα αγγλικά: Βιργινία Ξυθάλη

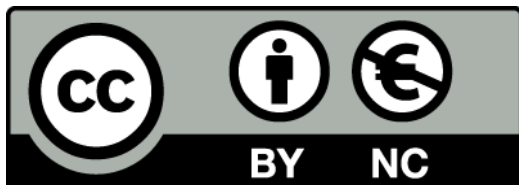
Επιμέλεια: Χριστίνα Φοίβη, Άννα Βουγιούκα, Σοφία Κωνσταντοπούλου

Ευχαριστίες: Ιδιαίτερες ευχαριστίες σε όλες τις συμμετέχουσες στις δράσεις επιμόρφωσης του έργου "PRESS" για την ανταλλαγή εμπειριών σχετικά με την πρόληψη της σεξουαλικής παρενόχλησης.

3

Disclaimer

Χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι απόψεις και οι γνώμες που εκφράζονται εκφράζουν μόνο τις συγγραφείς και δεν ταυτίζονται απαραίτητα με εκείνες της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Η Ευρωπαϊκή Ένωση και η χρηματοδοτική αρχή δε φέρουν ευθύνη γι' αυτές.

Αυτό το έργο διατίθεται με την άδεια χρήσης Creative Commons Attribution-Non-Commercial 4.0 International License. Για να δείτε ένα αντίγραφο αυτής της άδειας, επισκεφθείτε την ιστοσελίδα <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

1. Εισαγωγή

Καλώς ήρθατε στον "Οδηγό καλών πρακτικών και δραστηριοτήτων πρόληψης με επίκεντρο τη συναίνεση για επαγγελματίες πεδίου". Ο οδηγός συντάχθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος "Press: Preventing, RESponding, Supporting – young survivors of GBV: sexual harassment, sexual and cyber violence" (Πρόληψη – Απόκριση, Υποστήριξη – νεαρών επιζωσών έμφυλης βίας: σεξουαλική παρενόχληση, σεξουαλική βία και βία στον κυβερνοχώρο), που εντάσσεται στα CERV Project Grants με τη χρηματοδότηση της ΕΕ (αριθμός έργου 101049295).

Σύμφωνα με την έκθεση του FRA (2014a: 95-96), 83 έως 102 εκατομμύρια γυναίκες (45% έως 55% των γυναικών) στην ΕΕ-28 έχουν βιώσει σεξουαλική παρενόχληση από την ηλικία των 15 ετών και 13% έως 21% στην ΕΕ-28 έχουν βιώσει σεξουαλική παρενόχληση κατά τους 12 μήνες πριν από τη συνέντευξη της έρευνας.

Στην Ελλάδα η άνοδος του ελληνικού κινήματος #metoo ανέδειξε και αποκάλυψε περιπτώσεις σεξουαλικής παρενόχλησης σε εργασιακούς χώρους, χώρους εκπαίδευσης και σε όλες τις εκφάνσεις της δημόσιας ζωής. Επιπλέον, πρόσφατη έρευνα δείχνει ότι το 85% των Ελληνίδων, ποσοστό συγκλονιστικό, δηλώνουν ότι έχουν αντιμετωπίσει σεξουαλική παρενόχληση στην εργασία τους (Paragiannopoulou, Kasdagli, Mourtzaki, 2020).

Η σεξουαλική παρενόχληση είναι ένα συστημικό ζήτημα, που βασίζεται σε κυρίαρχες κοινωνικές νόρμες και πρακτικές, οι οποίες είναι κανονικοποιημένες σε κάθε επίπεδο της κοινωνίας. Δεν αφορά σε μεμονωμένα άτομα, αλλά απορρέει από πατριαρχικές ιδεολογίες που αναπαράγουν τις ανισότητες εξουσίας, υπό το πρίσμα του φύλου και της σεξουαλικότητας, οι οποίες διασταυρώνονται με άλλες πτυχές της ταυτότητάς μας (ηλικία, φυλή, θρησκεία, σωματότυποι κ.λπ.). Οι συνέπειές της περιλαμβάνουν την πρόκληση οδύνης για τις επιζώσες, ενώ μπορεί επιπλέον να οδηγήσουν σε σοβαρές διαταραχές του τρόπου ζωής τους, όπως το να αναγκάσει τα υποκείμενα να παραιτηθούν από τη δουλειά τους, να εγκαταλείψουν τις σπουδές τους ή/και να αλλάξουν επαγγελματικό πεδίο. Ο αρνητικός αντίκτυπος της επεκτείνεται πέρα από τα άμεσα επηρεαζόμενα άτομα, περιλαμβάνοντας τους μάρτυρες, τους εργοδότες (όταν συμβαίνει στον εργασιακό χώρο) και την ευρύτερη κοινότητα.

Απώτερος στόχος του έργου είναι η πρόληψη της σεξουαλικής παρενόχλησης, τόσο σε φυσικούς όσο και σε ψηφιακούς χώρους, στην ΕΕ και σε εθνικό επίπεδο. Η προσέγγιση που ακολουθούμε στον παρόντα Οδηγό εστιάζει κυρίως στην έννοια της συναίνεσης, καθώς η σεξουαλική βία προκύπτει όταν αυτή παραβιάζεται. Οι δραστηριότητες πρόληψης που επικεντρώνονται στη συναίνεση και τις συναινετικές σχέσεις μπορούν να μετατοπίσουν την κυρίαρχη κουλτούρα μακριά από την εξουσία και το προνόμιο, προς την κατεύθυνση της ενσυναίσθησης και της καλοσύνης, του σεβασμού της αξιοπρέπειας του εαυτού και των άλλων, ενισχύοντας το δικαίωμα στον αυτοπροσδιορισμό.

Σκοπός και κοινό

Το "PRESS", το οποίο ξεκίνησε το 2022, συγκεντρώνει μια κοινοπραξία ελληνικών φορέων με συντονιστή του προγράμματος το Κέντρο Διοτίμα και εταίρους το Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ του ΕΚΠΑ και το Genderhood, σε συνεργασία με τον Συνήγορο του Πολίτη και τον Σύνδεσμο Κοινωνικών Λειτουργών Ελλάδας (ΣΚΛΕ). Το έργο PRESS στοχεύει στην προώθηση της έγκαιρης ανίχνευσης και πρόληψης της σεξουαλικής παρενόχλησης/βίας, με ιδιαίτερη έμφαση στην έμφυλη σεξουαλική βία στον διαδικτυο, και στην προσφορά υπηρεσιών υποστήριξης σε γυναίκες, νέους και ΛΟΑΤΚΙ+ θύματα ή δυνητικά θύματα αυτών των τύπων έμφυλης βίας.

Στο πλαίσιο του έργου υλοποιήθηκε μια σειρά δραστηριοτήτων ανάπτυξης ικανοτήτων που απευθύνονταν σε επαγγελματίες ψυχικής υγείας, κοινωνικούς/κοινωνικές λειτουργούς, εκπαιδευτικούς, δικηγόρους καθώς και διεπιστημονικές ομάδες επαγγελματιών. Μετά την ολοκλήρωση της κατάρτισης, το Κέντρο Διοτίμα και η Genderhood συνέταξαν τον παρόντα Οδηγό καλών πρακτικών, με βάση τις εμπειρίες τους κατά την υλοποίηση του έργου "PRESS", καθώς και τις εμπειρίες των επαγγελματιών που συμμετείχαν στα εργαστήρια ανάπτυξης ικανοτήτων που πραγματοποιήθηκαν το 2022-2023.

Ο Οδηγός προορίζεται να χρησιμεύσει ως εργαλείο μη τυπικής εκπαίδευσης, προσφέροντας υλικό αναφοράς σε επαγγελματίες, παρέχοντας πληροφορίες σχετικά με τη σεξουαλική παρενόχληση, αλλά και συγκεκριμένα εργαλεία σε όσα άτομα θέλουν να επικεντρωθούν στην οικοδόμηση δραστηριοτήτων πρόληψης της σεξουαλικής παρενόχλησης.

Το περιεχόμενο του οδηγού έχει οργανωθεί με βάση τους τύπους των επαγγελματιών εκείνων που θα μπορούσαν να τον χρησιμοποιήσουν. Θέλουμε επίσης να ενθαρρύνουμε τις/τους επαγγελματίες που θα χρησιμοποιήσουν τον παρόντα οδηγό να συμπεριλάβουν τη δική τους σκοπιά κατά την εφαρμογή των βέλτιστων πρακτικών στην εργασία τους και να προσαρμόσουν τις προτεινόμενες δραστηριότητες ανάλογα με τις ανάγκες του κοινού/των πελατών/των δικαιούχων τους.

Οι κύριοι στόχοι του οδηγού είναι:

- ✓ Να προσφέρει μία οπτική του ζητήματος της σεξουαλικής παρενόχλησης με επίκεντρο τη συναίνεση. Η προσέγγιση αυτή θέτει την εμπειρία των επιζωσών στο επίκεντρο της συζήτησης και αντιμετωπίζει την ανάγκη για ολοκληρωμένες προτάσεις που διευρύνουν το πεδίο της υποστήριξης ώστε να συμπεριλάβουν μέτρα πρόληψης.
- ✓ Να βοηθήσει διάφορες ομάδες επαγγελματιών να αναγνωρίσουν τις δυνατότητές τους να υποστηρίξουν άτομα με εμπειρίες σεξουαλικής παρενόχλησης, ενώ παράλληλα εκθέτει εργαλεία που θα μπορούσαν να τους/τις βοηθήσουν να σχεδιάσουν και να υλοποιήσουν παρεμβάσεις πρόληψης.

2. Βασικές έννοιες και πληροφορίες σχετικά με τη σεξουαλική παρενόχληση, συμπεριλαμβανομένης της σεξουαλικής παρενόχλησης σε ψηφιακά περιβάλλοντα

Αυτή η ενότητα του Οδηγού έχει ως στόχο να δώσει στους αναγνώστες μια εικόνα των βασικών εννοιών που θα συζητηθούν ή εκείνων που σχετίζονται εν γένει με τη σεξουαλική παρενόχληση. Επιπλέον, παρέχει πληροφορίες σχετικά με τη συχνότητα εμφάνισης περιστατικών σεξουαλικής παρενόχλησης στην Ελλάδα και την ΕΕ, οι οποίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε δράσης ενημέρωσης.

1.1. Συνήθεις όροι

Συναίνεση: Μια συμφωνία σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο δύο ή περισσότερα άτομα πρόκειται να αλληλεπιδράσουν (συμπεριλαμβανομένων των σεξουαλικών αλληλεπιδράσεων) ή να μοιραστούν χώρο. Οι συμφωνίες αυτές είναι σαφείς, ενημερωμένες, οικειοθελείς, νηφάλιες, αφορούν σε συγκεκριμένες πράξεις και πρόσωπα, είναι διαρκείς, αμοιβαίες, ενεργητικές και προέρχονται απευθείας από τα άτομα που συμμετέχουν στις δραστηριότητες. Οι άνισες δυναμικές εξουσίας, όπως μεταξύ ένας εργοδότη ή εκπαιδευτικού και εργαζόμενου/ης ή μαθήτριας/μαθητή, είναι συνήθως μη συναινετικές.

Έμφυλη βία: Ένας γενικός όρος για κάθε επιβλαβή πράξη που διαπράττεται ενάντια στη θέληση ενός ατόμου- βασίζεται σε κοινωνικά αποδιδόμενες ή/και προσλαμβανόμενες έμφυλες διαφορές.

Σεξουαλική παρενόχληση: Οποιαδήποτε μορφή ανεπιθύμητης λεκτικής, μη λεκτικής ή σωματικής συμπεριφοράς σεξουαλικής φύσης, με σκοπό ή αποτέλεσμα την παραβίαση της αξιοπρέπειας ενός ατόμου, ιδίως κατά τη δημιουργία εκφοβιστικού, εχθρικού, εξευτελιστικού, ταπεινωτικού ή επιθετικού περιβάλλοντος

Σεξουαλική παρενόχληση στο χώρο εργασίας: «Ανεπιθύμητες σεξουαλικές προτάσεις, αιτήματα για σεξουαλικές χάρες και άλλες λεκτικές ή σωματικές συμπεριφορές σεξουαλικής φύσης συνιστούν σεξουαλική παρενόχληση όταν: 1) η υποταγή σε μια τέτοια συμπεριφορά γίνεται, είτε ρητά είτε σιωπηρά, όρος ή προϋπόθεση για την εργασία ενός ατόμου, 2) η υποταγή ή η απόρριψη μιας τέτοιας συμπεριφοράς από ένα άτομο χρησιμοποιείται ως βάση για αποφάσεις σχετικά με την εργασία, οι οποίες επηρεάζουν αυτό το άτομο, ή 3) η συμπεριφορά αυτή έχει ως σκοπό ή αποτέλεσμα την αδικαιολόγητη παρέμβαση στην εργασιακή απόδοση ενός ατόμου ή τη δημιουργία εκφοβιστικού, εχθρικού ή επιθετικού εργασιακού περιβάλλοντος». (ΕΕΟΚ, 1980).

Σεξουαλικός εξαναγκασμός: Η ανεπιθύμητη σεξουαλική προσοχή συνδυάζεται με διάφορες πιέσεις που σχετίζονται με την εργασία, όπως δωροδοκίες ή / και απειλές για τον εξαναγκασμό της συναίνεσης (π.χ. πρόταση ή υπαινιγμός για προαγωγή με αντάλλαγμα σεξουαλικές χάρες, απειλή απόλυσης εάν δεν ικανοποιηθούν οι σεξουαλικές απαιτήσεις, κ.λπ.)

Διάκριση: Οποιαδήποτε ενέργεια που οδηγεί με παράνομο ή άδικο τρόπο σε άνιση μεταχείριση ατόμων ή ομάδων με βάση τη φυλή, το χρώμα, το φύλο, την εθνική καταγωγή, τη θρησκεία, την ηλικία, την αναπηρία ή άλλους παράγοντες που προστατεύονται από διεθνείς/ευρωπαϊκές συμβάσεις ή συνθήκες, πολιτειακούς ή τοπικούς νόμους, όπως η οικογενειακή κατάσταση ή η ταυτότητα φύλου.

Cat-calling: Όταν κάποιος φωνάζει δημόσια παρενοχλητικά και σεξουαλικά υπονοούμενα, απειλητικά ή χλευαστικά σχόλια σε άλλο άτομο.

Μη συναινετική πορνογραφία (αποκαλούμενη επίσης "εκδικητική πορνογραφία"¹): «Περιλαμβάνει τη διαδικτυακή διανομή σεξουαλικά παραστατικών φωτογραφιών ή βίντεο χωρίς τη συγκατάθεση του ατόμου που εμφανίζεται στις εικόνες. Οι εικόνες μπορούν επίσης να ληφθούν με υποκλοπή από τον υπολογιστή, τους λογαριασμούς κοινωνικών μέσων ή το τηλέφωνο του θύματος και μπορούν να επιδιώκουν να προκαλέσουν αληθινή ζημιά στην «πραγματική» ζωή του ατόμου που έχουν θέσει στο στόχαστρο». Η μη συναινετική πορνογραφία ενδέχεται να αποτελεί επέκταση της ενδοσυντροφικής βίας στο χώρο του διαδικτύου.

Η διαδικτυακή παρενόχληση ή παρενόχληση στον κυβερνοχώρο (cyber harassment): «Παρενόχληση μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, γραπτών μηνυμάτων (ή διαδικτυακών) ή του διαδικτύου. Μπορεί να περιλαμβάνει: ανεπιθύμητα μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, γραπτά μηνύματα (ή διαδικτυακά) με σεξουαλικό περιεχόμενο· ανάρμοστες ή προσβλητικές προσεγγίσεις σε ιστότοπους κοινωνικής δικτύωσης ή διαδικτυακούς χώρους συνομιλίας (chat room)· απειλές σωματικής ή/και σεξουαλικής βίας μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, γραπτών μηνυμάτων (ή διαδικτυακών)· ρητορική μίσους, δηλαδή γλώσσα που δυσφημεί, προσβάλλει, απειλεί ή στοχοποιεί ένα άτομο με βάση την ταυτότητά της (φύλο) και άλλα χαρακτηριστικά (όπως ο σεξουαλικός προσανατολισμός ή η αναπηρία)».

Διαδικτυακή παρακολούθηση: 1) μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, γραπτά μηνύματα (SMS) ή άμεσα μηνύματα που είναι προσβλητικά ή απειλητικά, 2) προσβλητικά σχόλια που δημοσιεύονται στο διαδίκτυο, 3) προσωπικές φωτογραφίες ή βίντεο που κοινοποιούνται στο διαδίκτυο ή μέσω κινητού τηλεφώνου.

Κουλτούρα βιασμού: Μια κουλτούρα στην οποία οι κυρίαρχες ιδεολογίες, οι αναπαραστάσεις στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, οι κοινωνικές πρακτικές και οι θεσμοί προωθούν ή ανέχονται, ρητά ή σιωπηρά, την κανονικοποίηση της σεξουαλικής βίας και την απόδοση ευθυνών στα θύματα. Τα περιστατικά αγνοούνται, ευτελίζονται, κανονικοποιούνται ή/και γίνονται βάση για αστεία.

¹ Ο όρος "εκδικητική πορνογραφία" έχει δεχτεί κριτική τα τελευταία χρόνια, ενώ πρόσθετες εναλλακτικές ορολογίες περιλαμβάνουν τις "σεξουαλική κακοποίηση με βάση την εικόνα", "εκμετάλλευση στο διαδίκτυο" ή "μη συναινετική απεικόνιση ιδιωτικών εικόνων".

1.2. Συχνότητα/Επιπολασμός της σεξουαλικής παρενόχλησης

Σύμφωνα με την έκθεση του FRA (2014a: 95-96), το 45% των γυναικών στην ΕΕ έχουν βιώσει κάποια μορφή σεξουαλικής παρενόχλησης τουλάχιστον μία φορά στη ζωή τους. Μεταξύ των γυναικών που έχουν βιώσει σεξουαλική παρενόχληση τουλάχιστον μία φορά από την ηλικία των 15 ετών, το 32% ανέφερε ως δράστη κάποιον από το εργασιακό τους περιβάλλον – π.χ. συνάδελφο, προϊστάμενο ή πελάτη. Επίσης, το 29% των γυναικών στην ΕΕ έχουν βιώσει ανεπιθύμητα αγγίγματα, αγκαλιές ή φιλιὰ από την ηλικία των 15 ετών- το 24% των γυναικών έχουν υποστεί σεξουαλικά υπονοούμενα ή αστεία που τις προσέβαλαν από την ηλικία των 15 ετών- το 11% των γυναικών έχουν λάβει ανεπιθύμητα, προσβλητικά μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου ή SMS σεξουαλικού περιεχομένου ή προσβλητικές, ανάρμοστες προσεγγίσεις σε ιστότοπους κοινωνικής δικτύωσης (αναφερόμενες σε εμπειρίες από την ηλικία των 15 ετών).

Στο εθνικό πλαίσιο στην Ελλάδα, [μια πανελλαδική έρευνα](#) που διεξήχθη από την ActionAid το 2020 (Παπαγιαννοπούλου, Κάσδαγλη, Μουρτζάκη, 2020) με 1.001 γυναίκες σε όλη τη χώρα και 376 εργαζόμενες στον τομέα της εστίασης/επισιτισμού και του τουρισμού, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το 85% των γυναικών στην Ελλάδα έχουν βιώσει σεξουαλική παρενόχληση στον εργασιακό χώρο. 1 στις 10 γυναίκες έχει πέσει θύμα απόπειρας σεξουαλικής επίθεσης, ενώ 1 στις 5 έχει πέσει θύμα σεξουαλικού εκβιασμού.

[Έρευνα](#) που διεξήχθη από το Κέντρο Κοινωνικής Δράσης και Καινοτομίας (ΚΜΟΠ) το 2020 (Αλεξοπούλου & Δουφεξή- Καπλάνη, 2020), έδειξε ότι το 52,38% των εργαζομένων που απάντησαν έχει βιώσει σεξουαλική παρενόχληση κάποια στιγμή στην επαγγελματική του ζωή και το 40% δεν γνώριζε τις σχετικές διαδικασίες για την προστασία των θυμάτων. Είναι επίσης σημαντικό να σημειωθεί ότι το 42,86% των εργαζομένων ανέφεραν ότι έχουν γίνει μάρτυρες κάποιας μορφής σεξουαλικής παρενόχλησης εναντίον άλλης/άλλου συναδέλφου στο χώρο εργασίας τους και ότι σχεδόν οι μισοί από τους εργοδότες (48,15%) υπογράμμισαν ότι δεν υπάρχουν μέτρα πρόληψης στην εταιρεία τους.

Σύμφωνα με την EPRS (2021), εκτιμάται ότι το 2020, 1 στις 2 νεαρές γυναίκες βίωσαν έμφυλη βία στον διαδικτυο, ενώ, σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2022), οι γυναίκες στοχοποιούνται συστηματικά στο διαδικτυο από βίαιες ακροδεξιές και τρομοκρατικές ομάδες που σκοπεύουν να διαδώσουν μίσος εναντίον τους. Μια [έρευνα](#) της Plan International (2020) μεταξύ 14.000 κοριτσιών (15-25 ετών) σε 22 χώρες αποκάλυψε ότι το 58% των κοριτσιών είχε βιώσει σεξουαλική παρενόχληση στο διαδικτυο, κυρίως στο Facebook και το Instagram. Για το 19% από αυτές, αυτό οδήγησε στη διακοπή ή στη σημαντική μείωση της χρήσης της πλατφόρμας.

3. Συναίνεση και πρόληψη της σεξουαλικής παρενόχλησης: Καλές πρακτικές και δραστηριότητες

Μια καλή πρακτική ορίζεται συνήθως ως μια τεχνική ή μια σειρά μεθόδων που, μέσω της εμπειρίας και της έρευνας, έχει αποδειχθεί ότι οδηγεί αξιόπιστα στο επιθυμητό αποτέλεσμα. Στον παρόντα Οδηγό συγκεντρώσαμε πρακτικές και προσεγγίσεις που, μέσα από τη φεμινιστική οπτική, διευκολύνουν συστηματικά την πρόληψη της σεξουαλικής παρενόχλησης ή την υποστήριξη ατόμων που έχουν ήδη βιώσει σεξουαλική παρενόχληση.

Οι καλές πρακτικές που επιλέχθηκαν επικεντρώνονται γύρω από τη συναίνεση και τους τρόπους με τους οποίους αυτή μπορεί να ενσωματωθεί τόσο στις δραστηριότητες πρόληψης όσο και στις δραστηριότητες υποστήριξης. Προωθούν επίσης την κουλτούρα της συναίνεσης αντί της επικρατούσας κουλτούρας του βιασμού που διαπερνά τις κοινωνίες μας, με αποτέλεσμα να κανονικοποιείται η σεξουαλική παρενόχληση και κακοποίηση. Στόχος τους είναι να αναδείξουν πώς η συναίνεση (και η απουσία της) επηρεάζει όλους/ όλες μας, επεκτεινόμενη πολύ περισσότερο από τις σεξουαλικές επαφές, σε όλα τα είδη κοινωνικών συναντήσεων. Οι δραστηριότητες προτείνουν τρόπους με τους οποίους μπορούμε να αξιοποιήσουμε τα εργαλεία που διαθέτουμε για να εισάγουμε τη συναίνεση σε όλες τις σχέσεις, τις αλληλεπιδράσεις και τις κουλτούρες μας.

Η κουλτούρα της συναίνεσης είναι ο όρος που χρησιμοποιείται για να περιγράψει κοινωνίες ή περιβάλλοντα στα οποία η δημιουργία ρητών συμφωνιών, η αναζήτηση κοινού εδάφους και ο σεβασμός των ορίων είναι ο κανόνας, τόσο για τις σεξουαλικές επαφές όσο και για όλες τις άλλες καθημερινές δραστηριότητες. Στην κουλτούρα συναίνεσης, οι άνθρωποι αισθάνονται ότι έχουν τον έλεγχο της σωματικής τους αυτονομίας και των ορίων τους και μπορούν να διαπραγματευτούν με ασφάλεια.

Για τους σκοπούς του παρόντος οδηγού, έχουμε εντοπίσει **τρεις επαγγελματικές ομάδες που έρχονται συχνά σε επαφή με επιζώσες/επιζώντες σεξουαλικής παρενόχλησης ή που μπορούν να σχεδιάσουν και να υλοποιήσουν δραστηριότητες πρόληψης:**

- (i) **Εκπαιδευτικοί**, οι οποίοι διαδραματίζουν έναν αναντικατάστατο ρόλο στη ζωή των νέων και βρίσκονται στην προνομιακή θέση τόσο να συμβάλλουν στην εκμάθηση των κοινωνικών κανόνων και στάσεων από τους μαθητές τους όσο και να δέχονται αποκαλύψεις περιπτώσεων σεξουαλικής παρενόχλησης,
- (ii) **Κοινωνικές/κοινωνικοί λειτουργοί και επαγγελματίες ψυχικής υγείας**, οι οποίοι διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην υποστήριξη των επιζωσών αλλά μπορούν επίσης να συνεργαστούν με τους πελάτες τους για να αυξήσουν τις ικανότητές τους να διαπραγματευτούν τη συναίνεση,
- (iii) **Δικηγόροι**, οι οποίες/οποίοι για πολλά άτομα είναι απαραίτητοι στη διαδικασία ανάκαμψης μετά από εμπειρίες σεξουαλικής παρενόχλησης και κακοποίησης, λόγω της θέσης τους σε δικαστικές υποθέσεις και νομικές διαδικασίες σχετικά με το δικαίωμα στην αξιοπρέπεια, την

αυτονομία, τον αυτοπροσδιορισμό και την αυτοάμυνα των επιζώντων σεξουαλικής κακοποίησης.

Τέλος, λαμβάνοντας υπόψη τη σημασία των σύγχρονων τεχνολογιών στην καθημερινή μας ζωή, καθώς και τη διάδοσή τους, συμπεριλάβαμε υλικό που σχετίζεται με την προώθηση της **ασφαλούς και συναινετικής διαδικτυακής επικοινωνίας**, το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί από μια σειρά επαγγελματιών, καθώς και από τους φροντιστές των νέων.

1.3. Υιοθέτηση συναινετικών πρακτικών σε όλη τη διδακτική διαδικασία και παροχή συμπεριληπτικής σεξουαλικής αγωγής

Η έλλειψη κουλτούρας συναίνεσης προέρχεται συχνά από την παραδοχή ότι όλες και όλοι συμφωνούμε και έχουμε τις ίδιες αξίες, θέσεις και αρμοδιότητες για τη διαμόρφωση των περιβαλλόντων στα οποία ζούμε. Στα σχολεία, οι κανόνες προκύπτουν "από πάνω προς τα κάτω", αντί να είναι αποτέλεσμα διαδικασία συζήτησης και συνδημιουργίας. Με αυτόν τον τρόπο, πολλοί σχολικοί κανόνες και κανονισμοί είναι πράγματι, όχι συναινετικοί (π.χ. το να μην επιτρέπεται στους μαθητές να χρησιμοποιούν την τουαλέτα ή να πίνουν νερό). Αυτό μπορεί να έχει επιζήμια αποτελέσματα σε σωματικό, ψυχολογικό και συναισθηματικό επίπεδο ως προς την ανάπτυξη των μαθητών και την αίσθηση ασφάλειας και αυτοεκτίμησής τους.

Η συμβολή των εκπαιδευτικών ως πρότυπα για τους μαθητές τους είναι καλά τεκμηριωμένη. Εκτός από την προώθηση της ισότητας των φύλων και την επεξεργασία ζητημάτων εξουσίας, ελέγχου, επικοινωνίας και συναισθηματικής έκφρασης, οι εκπαιδευτικοί μπορούν επίσης **να ενσωματώσουν τη συναίνεση στο μοντέλο διδασκαλίας τους**. Με τον τρόπο αυτό, μπορούν να αφιερώσουν χρόνο πριν τη διεξαγωγή μιας δραστηριότητας, για να εξηγήσουν την όλη διαδικασία στις/στους μαθητ(ρι)ές. Μπορούν να προσδιορίσουν διαφορετικούς τρόπους για να προσκαλέσουν τους μαθητές να συμμετάσχουν σε αυτήν και επίσης να τους δώσουν τρόπους να απέχουν, παρέχοντας τους όμως παράλληλα εναλλακτικές ευκαιρίες μάθησης. Αυτό είναι ιδιαίτερα απαραίτητο ως μέσο αναγνώρισης και επικύρωσης των διαφορετικών μαθησιακών στυλ, αναγκών και προσωπικοτήτων και ως έμπρακτο παράδειγμα ότι υπάρχουν κοινωνικά μοντέλα με τα οποία όλοι μπορούν να συμπεριληφθούν. Μπορούν να τους προσφέρουν τη δυνατότητα να μοιραστούν τις σκέψεις ή τις ερωτήσεις τους χωρίς διακοπές ή κρίσεις. Έχοντας κατά νου ότι, τουλάχιστον κάποιες/κάποιοι από τους μαθητές/τις μαθήτριες μπορεί να έχουν βιώσει μη συναινετικές συμπεριφορές, συμπεριλαμβανόμενης σεξουαλικής βίας, μπορούν να εντάξουν την ευγένεια και την απαλότητα στον τόνο της φωνής τους και στην προσέγγισή τους, όταν αυτό είναι δυνατόν. Ενώ οι παραδοσιακές μέθοδοι διδασκαλίας συχνά θέτουν την/τον εκπαιδευτικό στην κορυφή μιας ιεραρχίας μέσα στην τάξη και του/της δίνουν σημαντική εξουσία και επιλογές, η προσέγγιση αυτή προϋποθέτει ότι οι εκπαιδευτικοί μοιράζονται μέρος της εξουσίας τους με τις/τους μαθητ(ρι)ές τους, προκειμένου να διαμορφώσουν πιο ισότιμες και συναινετικές διαπροσωπικές σχέσεις.

Ένας τρόπος καθιέρωσης του αισθήματος ότι οι μαθητές/οι μαθήτριες είναι υπολογίσιμα συμμετέχοντα άτομα στη σχολική ζωή και ότι πρέπει να συμμετέχουν σε όλες τις αποφάσεις που τα επηρεάζουν είναι η **συνεργατική δημιουργία συμβολαίων τάξης**.

Προτεινόμενη δραστηριότητα (1)

Δημιουργία ενός συλλογικού συμβολαίου τάξης με βάση τη συναίνεση

Υλικά: χαρτί, χρωματιστοί μαρκαδόροι, ταινία.

Προετοιμασία: Κολλήστε το μεγάλο κομμάτι χαρτί στον τοίχο. Ιδανικά τοποθετήστε καρέκλες σε κύκλο.

Χρονική διάρκεια: 40 λεπτά - 1 ώρα

Στόχοι: Να δημιουργηθεί ένας χώρος για τα μέλη της εκπαιδευτικής κοινότητας (συμπεριλαμβανόμενων των μαθητριών/μαθητών), στον οποίο μπορούν να θέσουν όρια και να συζητήσουν πως οραματίζονται τους ιδανικούς τρόπους για να σχετίζονται. Η διαδικασία λειτουργεί ως σημείο αναφοράς για συλλογικές δράσεις με βάση την ανοιχτή επικοινωνία και τη συναίνεση.

Ιδανική χρήση: Αυτή η δραστηριότητα ξεκινά, ιδανικά, στην αρχή της σχολικής χρονιάς ή του εξαμήνου-σε μια στιγμή/περίοδο κατά την οποία η ομάδα θέτει τις βάσεις για μια χρονική περίοδο, βραχυπρόθεσμη ή μακροπρόθεσμη. Εναλλακτικά, θα μπορούσε επίσης να χρησιμοποιηθεί ως ένας τρόπος για να τεθούν νέες βάσεις. Θα πρέπει να επικαιροποιείται περιοδικά, σε συμφωνημένες χρονικές στιγμές, κατά τις οποίες επίσης θα συζητείται σε ποιο βαθμό εφαρμόζεται από την ομάδα, αν χρειάζεται προσαρμογές, προσθήκες κ.λπ.

Ο ρόλος της/του συντονίστριας/συντονιστή: Να συντονίσει μια συζήτηση όπου όλα τα μέλη της τάξης θα διαπραγματευτούν συλλογικά τι χρειάζονται και τι θέλουν ως ομάδα για να μπορούν να εργάζονται και να αισθάνονται καλά μαζί στον κοινό τους χώρο / τάξη. Η συντονίστρια σημειώνει σε ένα μεγάλο χαρτί όλες τις συμφωνίες που διατυπώνονται με τη συναίνεση της ομάδας.

Παρουσίαση / καθοδήγηση της δραστηριότητας:

Σε αυτή τη δραστηριότητα η ομάδα καλείται να κάνει αλλά και να ακούσει τις προτάσεις των συμμαθητών, προκειμένου να δημιουργηθεί σταδιακά ένα συμβόλαιο συμφωνιών με βάση τη συναίνεση για τη συνύπαρξη στον εκπαιδευτικό χώρο. Μέσα από την ανοιχτή επικοινωνία, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδέες των άλλων και ακούγοντας τη φωνή όλων, μαθαίνουμε τη σημασία της έκφρασης των αναγκών μας ως βάση για μια ανοιχτή και ειλικρινή επικοινωνία.

Αφού παρουσιάσει τους στόχους της δραστηριότητας, η συντονίστρια ρωτάει ποιες είναι οι συμφωνίες που χρειάζεται το κάθε άτομο, καθώς και η ομάδα στο σύνολό της, προκειμένου να συνυπάρξουν στο χρόνο και το χώρο. Κάθε προτεινόμενη συμφωνία θα πρέπει να ακουστεί και να εξεταστεί. Μετά από κάθε πρόταση, η ομάδα θα κληθεί να απαντήσει, να προσθέσει, να αμφισβητήσει, να αναδιατυπώσει ή να επαναδιατυπώσει με όποιο τρόπο απαιτείται, ώστε να οικοδομηθούν κοινοί τόποι σύμφωνα με τις ανάγκες όλων.

Φυσικά, υπάρχουν ορισμένες συμφωνίες που ισχύουν με περιορισμούς, οι οποίοι πρέπει να δηλώνονται ανοιχτά και με σαφήνεια. Για παράδειγμα, εάν κάποιος διατρέχει φυσικό κίνδυνο, η συμφωνία περί εμπιστευτικότητας θα πρέπει να αρθεί.

Σημειώσεις για τη/το συντονίστρια/συντονιστή: Στην αρχή, η ομάδα μπορεί να είναι ντροπαλή, ειδικά αν δεν έχει ξανακάνει παρόμοια δραστηριότητα. Σε αυτή την περίπτωση, μπορείτε να ξεκινήσετε δίνοντας ένα παράδειγμα συμφωνίας της ομάδας. Για παράδειγμα, η εξεύρεση ενός τρόπου για να διασφαλιστεί ότι όλα τα άτομα που επιθυμούν να μιλήσουν μπορούν να το κάνουν, περιγράφεται κάποιες φορές ως "Πιάσε χώρο, δώσε χώρο".

Για να ξεκινήσει η διαδικασία, θα μπορούσατε να κάνετε ερωτήσεις και να ζητήσετε προτάσεις σε ερωτήσεις όπως:

- Ποιο σύστημα θα χρησιμοποιούσατε για να διασφαλίσετε ότι όλα τα άτομα που το επιθυμούν, έχουν την ευκαιρία να μιλήσουν;
- Συμφωνείτε με την/τις πρόταση/προτάσεις που διατυπώθηκαν; Διαφωνείτε;
- Θα μπορούσατε να επαναδιατυπώσετε την πρόταση; Θα θέλετε να προσθέσετε ή να αφαιρέσετε κάτι από αυτήν;

Ένας άλλος τρόπος για να ξεκινήσετε, αν υπάρχει δισταγμός, είναι να διατυπώσετε ότι υπάρχουν συμπεριφορές που δεν έχουν θέση στον εκπαιδευτικό χώρο τον οποίο μοιράζεται η ομάδα, όπως σεξιστικά, ρατσιστικά, ομοφοβικά/τρανσφοβικά σχόλια και ενέργειες. Αυτό αναδεικνύει τα όρια κάθε ομάδας που αποδέχεται και περιλαμβάνει το δικαίωμα όλων να υπάρχουν στο χώρο με αξιοπρέπεια και σεβασμό.

Είναι σημαντικό να διαφοροποιείται η ελευθερία λόγου από τον κακοποιητικό και εξευτελιστικό λόγο, συμπεριλαμβανομένης της ρητορικής μίσους. Τέτοιες συμπεριφορές δεν έχουν θέση σε πλαίσια που βασίζονται στη συναίνεση, η οποία πρέπει να δηλώνεται απλά και ξεκάθαρα. Ταυτόχρονα, είναι σημαντικό να εξηγήσουμε ότι τέτοιες συμπεριφορές είναι ένας τρόπος κατάχρησης προνομίων, αναπαραγωγής ανισοτήτων και ένας τρόπος να κάνουμε τους άλλους να αισθάνονται ανασφαλείς σε κοινούς χώρους, στη βάση του φύλου, της σεξουαλικότητας, της ηλικίας, της φυλής, της τάξης και άλλων πλευρών των ταυτοτήτων τους.

Αν η ομάδα χρειάζεται περαιτέρω ενθάρρυνση για να συνεχίσει τη συζήτηση, μπορείτε να ζητήσετε παραδείγματα συμπεριφορών και να ρωτήσετε πώς θα τις/τους έκανε να. Μερικά παραδείγματα:

Πώς θα αισθανόσασταν/ αισθανόμαστε αν:

- Ένα άτομο μιλάει όλη την ώρα και μονοπωλεί το χώρο;
- Σας διακόπτουν την ώρα που μιλάτε;

Σύνοψη της δραστηριότητας / Επόμενα βήματα: Για να ολοκληρώσει τη δραστηριότητα, η διευκολύντρια τονίζει ότι **το συμβόλαιο θα συζητείται περιοδικά από την ομάδα**, για παράδειγμα, μία φορά το μήνα, στην αρχή και στο τέλος μια συγκεκριμένης περιόδου ή όταν προκύπτει ανάγκη. Αυτή η διαδικασία πρέπει να συζητηθεί με την ομάδα κατά τη διάρκεια της σύνοψης της δραστηριότητας, ώστε να υπάρξει κοινή κατανόηση του τρόπου με τον οποίο θα συνεχιστεί αυτή η διαδικασία. Πόσο συχνά θα συζητείται η σύμβαση; Για παράδειγμα, στην αρχή κάθε εξαμήνου ή στην αρχή κάθε μήνα ή όταν υπάρχουν παραβιάσεις του συμβολαίου κ.λπ. Φροντίστε να τηρείται η συμφωνημένη συχνότητα και να γίνεται σαφής η διαδικασία. Κάντε ερωτήσεις και προσκαλέστε σε περαιτέρω συζήτηση, εάν απαιτούνται διευκρινίσεις.

Συνιστάται **το χαρτί με τις κοινές συμφωνίες να είναι πάντα ορατό σε όλους στην τάξη/κοινό χώρο.**

1.4. Υποστήριξη πελατών στον εντοπισμό των ορίων και στη διαπραγμάτευση της συναίνεσης: Μια καλή πρακτική για κοινωνικούς/κοινωνικές λειτουργούς και επαγγελματίες ψυχικής υγείας

Τα προσωπικά όρια είναι τα όρια και οι κανόνες που θέτουμε για τον εαυτό μας στο πλαίσιο των σχέσεών μας. **Το να μπορεί ένα άτομο να θέτει τα δικά του όρια και να σέβεται τα όρια των άλλων είναι μια δεξιότητα ζωής που πρέπει να μάθει/διδασχθεί και να εξασκηθεί** και όχι ένα αντανakλαστικό που τα άτομα αναμένεται να κάνουν αυτόματα. Τους επιτρέπει να λένε "όχι" στους άλλους όταν το

θέλουν, να μάθουν να ακούνε το "όχι" ως πιθανή απάντηση, αλλά και να αισθάνονται άνετα έχουν εμπειρίες οικειότητας και στενών σχέσεων.

Ενώ ο τρόπος με τον οποίο κοινωνικοποιηθήκαμε έχει ως αποτέλεσμα να δυσκολευόμαστε να πούμε όχι, οι περισσότεροι άνθρωποι δυσκολεύονται επίσης όταν τους αρνούνται κάτι που ζήτησαν. Μια καλή πρακτική που σχετίζεται με το έργο των επαγγελματιών ψυχικής υγείας και των κοινωνικών λειτουργών είναι να παρέχουν στους/στις πελάτες/πελάτισσές τους ευκαιρίες να εντοπίζουν και να διαπραγματεύονται τα όρια, τόσο από την πλευρά εκείνων που τα θέτουν όσο και από την πλευρά εκείνων που αναμένεται να τα σεβαστούν. **Αυτό είναι απαραίτητο για την κουλτούρα της συναίνεσης.** Όταν ξεφεύγουμε από το να θεωρούμε το καθε "όχι" ως προσωπική επίθεση εναντίων μας και αντ' αυτού το βλέπουμε ως σεβασμό του εαυτού μας, καθίσταται δυνατή η δημιουργία ασφαλών χώρων για όλες, ώστε να παραμένουμε πιστοί/πιστές στις αυθεντικές τους επιθυμίες και ανάγκες.

Η διαδικασία του καθορισμού ορίων πρέπει να βασίζεται στις αξίες του κάθε ατόμου και στα πράγματα που είναι σημαντικά γι' αυτό. Οι επαγγελματίες, με βάση τις συγκεκριμένες προσεγγίσεις και την εξειδίκευσή τους, μπορούν να καθοδηγήσουν τους πελάτες τους να κατανοήσουν ότι τα όριά τους είναι προσωπικά και ότι είναι πιθανό να μην ευθυγραμμίζονται με εκείνα των κοντινών τους προσώπων. Αφιερώνοντας χρόνο για τον προσδιορισμό συγκεκριμένων ορίων για συγκεκριμένες καταστάσεις και η διαπραγμάτευσή τους εκ των προτέρων, ελαχιστοποιείται η πιθανότητα οι πελάτες να κάνουν κάτι με το οποίο δεν νιώθουν άνετα.

Οι επαγγελματίες ψυχικής υγείας και οι κοινωνικοί λειτουργοί μπορούν να ενσωματώσουν συζητήσεις για συγκεκριμένες καταστάσεις (εργασία, ερωτικές σχέσεις, ανατροφή παιδιών κ.λπ.) στην πρακτική τους και να συνοδεύσουν τους πελάτες τους στον εντοπισμό συγκεκριμένων ορίων για κάθε κατάσταση, καθώς και τρόπους με τους οποίους μπορούν να τα επικοινωνήσουν. Μπορούν επίσης να τους βοηθήσουν να αποκτήσουν τρόπους να παρατηρούν πώς βιώνεται η μη συναίνεση στο σώμα τους.

Προτεινόμενη δραστηριότητα (2)

Λέγοντας Ναι και Όχι: Μια άσκηση διαπραγμάτευσης των ορίων

Διάρκεια: 30-40 λεπτά

Στόχοι: Να παρέχει στους συμμετέχοντες τη δυνατότητα να εξασκηθούν στο να λένε "ναι" και "όχι" σε προτεινόμενες δραστηριότητες, λαμβάνοντας παράλληλα θετική ανατροφοδότηση ακόμη και στις περιπτώσεις που αρνούνται να συμμετάσχουν. Έχει επίσης ως στόχο να τους δώσει χώρο για να εξασκηθούν στο να ζητούν τη συναίνεση άλλων ατόμων. Τέλος, επιτρέπει στα συμμετέχοντα άτομα να συζητήσουν τα συναισθήματα που σχετίζονται με το να μην χρειάζεται να εξηγήσουν ανοιχτά τις αρνήσεις τους και να γίνονται σεβαστά τα όριά τους. Μέσω της δραστηριότητας, οι συμμετέχοντες/συμμετέχουσες θα βιώσουν τη χαρά της εκμάθησης τρόπων που διευκολύνουν άλλα άτομα να αισθάνονται πιο άνετα να εκφραστούν.

Ο ρόλος της/του συντονίστριας/συντονιστή: Να παρέχει καθοδήγηση κατά τη διάρκεια των διαφόρων βημάτων της άσκησης και να συντονίζει τις συζητήσεις της ομάδας μετά από κάθε βήμα.

Εισαγωγή

Αφού παρουσιάσει τον στόχο της δραστηριότητας, η συντονίστρια ζητά από τις συμμετέχουσες να χωριστούν σε ζευγάρια. Μόλις όλα τα άτομα έχουν χωριστεί σε ζευγάρια, η συντονίστρια εξηγεί το πρώτο βήμα της δραστηριότητας.

ΒΗΜΑ 1

Το ένα από τα δύο άτομα θα ζητήσει από το άλλο κάτι, χρησιμοποιώντας μια φράση που ξεκινά με "Θα μπορούσα να..." / "Θα κάνεις..." Για παράδειγμα, η ερώτηση θα μπορούσε να είναι η εξής: "Μπορώ να αγγίξω τα μαλλιά σου;"

Το άλλο άτομο θα απαντήσει ΟΧΙ, ανεξάρτητα από το αν θα ήθελε να κάνει αυτό που προτάθηκε. Το άτομο που απαντά δεν πρέπει να δώσει καμία εξήγηση για την απάντησή του.

Τα ζευγάρια αλλάζουν ρόλους και επαναλαμβάνουν.

Μόλις όλα τα ζευγάρια ολοκληρώσουν αυτό το βήμα, ο συντονιστής ξεκινάει μια ομαδική συζήτηση, ζητώντας από όσα άτομα επιθυμούν, να μοιραστούν το πώς ένιωσαν. Η συντονίστρια μπορεί επίσης να προτρέψει τους συμμετέχοντες, ρωτώντας τους πόσο άνετα ένιωσαν να πουν όχι.

ΒΗΜΑ 2

Ο συντονιστής ζητά από τις συμμετέχουσες να βρουν ένα διαφορετικό άτομο για να γίνουν ζευγάρι.

Τα νέα ζευγάρια επαναλαμβάνουν το Βήμα 1, με μια πρόσθετη ενέργεια: Αφού ακούσει το ΟΧΙ, το άτομο που θέτει την ερώτηση θα ευχαριστήσει το σύντροφό του για την απάντησή του.

Η συντονίστρια αφιερώνει χρόνο για να εξηγήσει ότι μπορούν να εκφράσουν την ευγνωμοσύνη τους με όποιο τρόπο αισθάνονται φυσικό, αρκεί να είναι ειλικρινής. Για παράδειγμα, μπορούν να πουν "Σε ευχαριστώ που μου λες πώς νιώθεις" ή "Σε ευχαριστώ που έχεις τόσο σαφή όρια" ή "Σε ευχαριστώ που φροντίζεις τον εαυτό σου".

Αφού τα ζευγάρια αλλάξουν ρόλους, η συντονίστρια συντονίζει μια συζήτησης σχετικά με το αν η προσθήκη του "ευχαριστώ" άλλαξε την εμπειρία των συμμετεχουσών.

Προτείνεται να συζητηθεί πώς είναι να ευχαριστούμε κάποιον αφού μας έχει αρνηθεί αυτό που επιθυμούμε, αλλά και πώς είναι να μας ευχαριστούν αφού έχουμε θέσει ένα όριο.

ΒΗΜΑ 3

Η συντονίστρια ζητά από τους συμμετέχοντες να βρουν ένα διαφορετικό άτομο για να κάνουν ζευγάρι.

Τα νέα ζευγάρια θα επαναλάβουν το Βήμα 1, αλλά θα ζητηθεί από το άτομο που απαντά στην ερώτηση να απαντήσει ΝΑΙ, ανεξάρτητα από το αν θα ήθελε να κάνει αυτό που του προτάθηκε.

Το άτομο που απαντά δεν πρέπει να δώσει καμία εξήγηση για την απάντησή του.

Αφού ακούσει το ΝΑΙ, το άτομο που θέτει την ερώτηση θα ευχαριστήσει το/τη σύντροφό του για την απάντησή που έδωσε.

Ο συντονιστής μπορεί, ανάλογα με το πλαίσιο, να καταστήσει σαφές ότι κανείς δεν είναι υποχρεωμένος να προχωρήσει στην εκτέλεση των δραστηριοτήτων που ζήτησε ο σύντροφός του.

Αφού τα ζευγάρια αλλάξουν ρόλους, ο συντονιστής συντονίζει μια συζήτηση σχετικά με το πώς αυτή η αλλαγή στις οδηγίες επηρέασε τα συμμετέχοντα άτομα. Μπορούν επίσης να κληθούν να προβληματιστούν σχετικά με τις περιπτώσεις στις οποίες, στην πραγματική ζωή, τους ζητείται να συμφωνήσουν σε δραστηριότητες που δεν θέλουν να κάνουν.

ΒΗΜΑ 4

Ο συντονιστής ζητά από τους συμμετέχοντες να βρουν ένα διαφορετικό άτομο για να γίνουν ζευγάρι.

Για αυτό το τελευταίο βήμα, οι συμμετέχουσες θα λάβουν τις ίδιες οδηγίες, αλλά θα τους επιτραπεί να δώσουν την απάντηση που επιθυμούν, δηλαδή θα απαντήσουν ΝΑΙ ή ΟΧΙ ανάλογα με την επιθυμία τους να συμμετάσχουν στην προτεινόμενη δραστηριότητα.

Συνοψίζοντας τη δραστηριότητα: Συνοψίζοντας, η συντονίστρια τονίζει ότι η διαδικασία διαπραγμάτευσης των ορίων είναι συνεργατική και ότι χρειάζεται εξάσκηση. Η συναίνεση είναι ζωτικής σημασίας όχι μόνο κατά τη διάρκεια σεξουαλικών πράξεων και για την αποφυγή σεξουαλικής παρενόχλησης και κακοποίησης, αλλά και ως ένας τρόπος για να διασφαλίσουμε ότι συμμετέχουμε στη ζωή μας ισότιμα και με ασφάλεια.

1.5. Αξιοποίηση μιας φεμινιστικής προσέγγισης στην παροχή νομικής συνδρομής σε επιζώσες

17

Η φεμινιστική θεωρία και πρακτική αναγνωρίζει συχνά τον νόμο και τον νομικό κώδικα ως θεμελιώδη παράγοντα για την ιστορική υποταγή των γυναικών. Η φεμινιστική φιλοσοφία του δικαίου αναγνωρίζει ότι οι νομικές δομές έχουν επηρεαστεί φανερά από την πατριαρχία και τα ανδροκρατικά πρότυπα και διαπιστώνει τις επιπτώσεις τους ως προς τις υλικές συνθήκες των γυναικών και των κοριτσιών και όσον μπορεί να μην συμμορφώνονται με τα cisgender πρότυπα.

Αναγνωρίζεται επίσης ότι το δίκαιο και οι νομικές πρακτικές ευρύτερα μπορούν να συμβάλουν σημαντικά στη μεταρρύθμιση που σχετίζεται με την ισότητα των φύλων. Οι φεμινιστικές προσεγγίσεις στο δίκαιο συχνά αποσκοπούν στην εξέταση και προσαρμογή των νομικών διαδικασιών και πρακτικών ώστε να ξεπεραστούν οι βαθιά ριζωμένες προκαταλήψεις και η επιβληθείσα ανισότητα των φύλων του παρελθόντος.

Για επαγγελματίες που προσφέρουν νομική υποστήριξη σε επιζώσες έμφυλης βίας γενικά και σεξουαλικής παρενόχλησης ειδικότερα, ένας τρόπος να αμφισβητήσουν τα καθιερωμένα πρότυπα στον τομέα τους είναι να ενσωματώσουν ηπιότερες και πιο συναινετικές τεχνικές στις αλληλεπιδράσεις τους με πελάτες. Αυτό θα μπορούσε να περιλαμβάνει τα εξής:

- **Να αφιερώνουν χρόνο για να συστηθούν και να παρουσιάσουν τις υπηρεσίες που προσφέρουν**, επιτρέποντας στην πελάτισσα να κάνει ερωτήσεις και να αποσαφηνίσει τυχόν

παρανοήσεις. Η διαδικασία αυτή συμβάλλει στη δημιουργία μιας **σχέσης εμπιστοσύνης** μεταξύ πελάτη και δικηγόρου.

- Να εξηγούν με σαφήνεια την **εμπιστευτικότητα και τα όριά της**. Σε περιπτώσεις σεξουαλικής παρενόχλησης, αυτό περιλαμβάνει την εξήγηση ότι καμία ταυτοποιητική πληροφορία δεν θα κοινοποιηθεί σε τρίτους ή στα μέσα μαζικής ενημέρωσης (ιδίως με δεδομένο το σημερινό αυξημένο ενδιαφέρον για τις υποθέσεις #metoo).
- Επιστημονικές έρευνες και μελέτες στον τομέα της νευρολογίας, της ψυχιατρικής, της ψυχολογίας κ.λπ. έχουν δείξει ότι τα τραυματικά γεγονότα μεταβάλλουν τον τρόπο με τον οποίο οι επιζώσες ανακαλούν την εμπειρία τους και μπορεί ακόμη και να επηρεάσουν την ικανότητά τους να διατηρήσουν τις αναμνήσεις τους. Αυτό έχει συχνά ως αποτέλεσμα να αφηγούνται την εμπειρία τους με αποσπασματικούς, μη γραμμικούς τρόπους που θεωρούνται "αναξιόπιστοι" από τα δικαστήρια. Οι δικηγόροι που εργάζονται με επιζώσες θα πρέπει να προσπαθούν **να δίνουν χώρο και χρόνο ώστε να αφηγούνται το περιστατικό** (σεξουαλική παρενόχληση, σεξουαλική βία) **χωρίς διακοπή**, ακόμη και αν δεν το κάνουν με γραμμική χρονολογική σειρά. Μπορούν στη συνέχεια να συνεργαστούν με την επιζώσα για να αποσαφηνίσουν το χρονοδιάγραμμα και τη δομή της αφήγησης με τρόπους που θα ήταν κατάλληλοι για το δικαστήριο.
- **Να αποφεύγουν ερωτήσεις που θα μπορούσαν να προκαλέσουν δευτερογενές τραύμα στην επιζώσα.** Αυτές μπορεί να περιλαμβάνουν ερωτήσεις που σχετίζονται με την ενδυμασία, τη σεξουαλικότητα, τις προηγούμενες σεξουαλικές επαφές, την προσωπικότητα της επιζώσας και άλλες. Οι ερωτήσεις αυτές διαιωνίζουν τα σεξιστικά στερεότυπα και πρότυπα, συμβάλλουν στην απόδοση ευθυνών στο θύμα και συχνά οδηγούν σε περαιτέρω τραυματισμό των επιζώντων. Εάν μια τέτοια ερώτηση είναι απολύτως απαραίτητη για τη νομική προετοιμασία της επιζώσας, συνιστάται να αναδιατυπωθεί με μη επικριτικό τρόπο και η δικηγόρος να αναφέρει σαφώς τον νομικό λόγο για τη διερεύνησή της.
- **Να λαμβάνεται η ενημερωμένη συναίνεση των επιζωσών πριν από τη λήψη οποιωνδήποτε νομικών μέτρων.** Η φεμινιστική προσέγγιση υπογραμμίζει τη σημασία του να καθοδηγούν οι ίδιες οι επιζώσες όλες τις ενέργειες που σχετίζονται με την περίπτωσή τους. Αυτό θα πρέπει να περιλαμβάνει τη λήψη ρητής και σαφούς συναίνεσης κατά την αναφορά μιας περίπτωσης σεξουαλικής παρενόχλησης στην αρμόδια αρχή ή τον υπεύθυνο φορέα και την κοινοποίηση όλων των πιθανών νομικών και ψυχολογικών εκβάσεων.

1.6. Οι πτυχές της σεξουαλικής παρενόχλησης στο διαδίκτυο: Επικοινωνώντας τεχνικές ασφαλούς χρήσης

Οι ζωές των νέων ανθρώπων είναι όλο και περισσότερο συνυφασμένες με το Διαδίκτυο και τις νέες τεχνολογίες. Αυτή η συνεχής σύνδεση είναι όλο και πιο χρήσιμη σε διάφορους τομείς, όπως η εκπαίδευση, η ψυχαγωγία και οι σχέσεις, αλλά συνιστά επίσης έναν κίνδυνο που καθιστά τους εφήβους πιο ευάλωτους στη σεξουαλική εκμετάλλευση.

Οι επαγγελματίες που εργάζονται με νέες/νέους, συμπεριλαμβανομένων των εφήβων, θα πρέπει να γνωρίζουν ότι το " μην είσαι συνέχεια στο τηλέφωνό σου!" σπάνια αποτελεί χρήσιμη συμβουλή. Οι επαγγελματίες θα πρέπει να ενημερωθούν για τους ορισμούς και τα παραδείγματα της σεξουαλικής παρενόχλησης στο διαδίκτυο, καθώς και για τις πλατφόρμες στις οποίες μπορεί να λαμβάνει χώρα.

Μια καλή πρακτική είναι να είναι σε θέση να προσφέρουν καθοδήγηση στα νεαρά άτομα σχετικά με το πού να απευθυνθούν εάν πιστεύουν ότι υφίστανται σεξουαλική παρενόχληση οποιασδήποτε μορφής στο διαδίκτυο, καθώς και να τους παρέχουν τρόπους με τους οποίους μπορούν να προστατευτούν.

19

Προτεινόμενη δραστηριότητα (3)

Οι έφηβοι/έφηβες εξασκούνται σε σενάρια που αφορούν σε σεξουαλικής παρενόχλησης στο διαδίκτυο

Υλικά: εκτυπωμένα αντίγραφα των σεναρίων, χρωματιστοί μαρκαδόροι, flipchart, απλά φύλλα χαρτιού, εκτυπωμένοι κατάλογοι υπηρεσιών υποστήριξης που μπορούν να παρέχουν βοήθεια σε εφήβους/έφηβες με εμπειρίες σεξουαλικής παρενόχλησης στο διαδίκτυο.

Προετοιμασία: Μετακινήστε τις καρέκλες των συμμετεχουσών σε μικρές ομάδες. Τοποθετήστε δύο αντίγραφα του σεναρίου στη μέση των καρεκλών, μαζί με χρωματιστούς μαρκαδόρους και απλά φύλλα χαρτιού.

Διάρκεια: 45 λεπτά - 1 ώρα

Στόχοι: Να παράσχετε ένα ασφαλές πλαίσιο όπου τα έφηβα άτομα μπορούν να διερευνήσουν περιπτώσεις παρενόχλησης και να εντοπίσουν τρόπους για να ζητήσουν βοήθεια και να υποστηρίξουν

συνομηλικούς που πλήττονται. Βασισμένο σε ιστορίες που έχουν προσαρμοστεί από τις ειδήσεις, ενθαρρύνει συζητήσεις με βάση πραγματικές καταστάσεις που έχουν εκτυλιχθεί με άλλους εφήβους, παρέχοντας παράλληλα οδηγίες για το πώς να προστατεύει κανείς τον εαυτό του. Η δραστηριότητα στοχεύει επίσης να τονίσει ότι οι έφηβες/έφηβοι δεν είναι υπεύθυνες/υπεύθυνοι όταν παρενοχλούνται στο διαδίκτυο και ότι δικαιούνται βοήθεια, ανεξάρτητα από τις αρχικές τους αντιδράσεις.

Ο ρόλος της/του συντονίστριας/συντονιστή: Ο συντονιστής θα δώσει τις εξηγήσεις που χρειάζονται για να κατανοήσουν οι έφηβοι το πλαίσιο των σεναρίων. Θα καθοδηγήσει επίσης τη συζήτηση, θέτοντας ερωτήσεις προς επεξεργασία όταν οι συμμετέχουσες απαντούν στα σεναρία. Η συντονίστρια θα βοηθήσει επίσης τις εφήβες να εντοπίσουν συναινετικές επιλογές και θα τους βοηθήσει να ξεπεράσουν τις σεξιστικές πεποιθήσεις που μπορεί να περιορίζουν την κατανόηση των καταστάσεων που παρουσιάζονται.

Ενδεικτικό σενάριο:

Η Κατερίνα γνωρίζει ένα αγόρι μέσω μιας εφαρμογής online chat. Η σχέση ξεκινάει ευχάριστα, εκείνος της κάνει κομπλιμέντα και τη θαυμάζει και εκείνη αρχίζει να τον εμπιστεύεται. Μιλούν όλο και περισσότερο και εκείνος φλερτάρει συχνά με την Κατερίνα. Λίγες εβδομάδες μετά τη συνάντησή τους, του στέλνει μια φωτογραφία της με μόνο το εσώρουχό της. Αυτός είναι ενθουσιασμένος και τη συγχαίρει για το σώμα της. Μοιράζεται επίσης πόσο τον ελκύει και τον ερεθίζει η φωτογραφία και της στέλνει σοκολάτες και σκουλαρίκια ως δώρο. Στη συνέχεια, αρχίζει να απαιτεί να του στέλνει βίντεο όπου εκείνη επιδίδεται σε σεξουαλικές πράξεις. Όταν εκείνη αρνείται, αρχίζει να της απαντά: "Αν με αγαπούσες πραγματικά, θα το έκανες". Εκείνη κλαίει και προσπαθεί να του εξηγήσει ότι τον αγαπάει, αλλά είναι ντροπαλή. Εκείνος της λέει ότι "όλες το κάνουν, είναι φυσιολογικό".

20

Ξεκινώντας τη δραστηριότητα: Μετά την ανάγνωση του σεναρίου, οι ομάδες των εφήβων θα κληθούν να συζητήσουν τα ακόλουθα ερωτήματα στη μικρή τους ομάδα και στη συνέχεια να παρουσιάσουν όσα συζητήσαν στη μεγάλη ομάδα. Παρέχονται τέσσερις (4) πιθανές απαντήσεις, για να βοηθήσουν στην έναρξη των συζητήσεων. Οι συμμετέχουσες θα πρέπει να ενθαρρυνθούν να παρουσιάσουν και άλλες απαντήσεις, αν το επιθυμούν.

Ερώτηση Α. Τι γνώμη έχετε για την Κατερίνα;

1. Δεν έπρεπε να μοιραστεί τη φωτογραφία μαζί του. Είναι δικό της λάθος, θα έπρεπε να γνωρίζει ότι θα συνέβαινε αυτό.
2. Τη λυπάμαι. Πρέπει να μπορεί να κάνει ό,τι θέλει με τις φωτογραφίες της και να αισθάνεται ασφαλής στη σχέση της. Δεν θα έπρεπε να την πιέζει ή να την απειλεί.
3. Αν είχε σταματήσει να του μιλάει όταν άρχισε να την πιέζει, αυτό δεν θα είχε συμβεί. Ήταν δικό της λάθος που τον εμπιστεύτηκε ξανά.
4. Αυτό που της συμβαίνει δεν είναι φυσιολογικό, αλλά πρέπει να χωρίσει μαζί του πριν τα πράγματα χειροτερέψουν. Αν δεν είναι δυνατή, θα υποστεί τις συνέπειες.

Ερώτηση Β. Τι γνώμη έχετε για το αγόρι;

1. Είναι προφανώς διαταραγμένο άτομο. Δεν είναι δίκαιο να πιέζει την Κατερίνα και να τη χειραγωγεί μόνο και μόνο για να πάρει αυτό που θέλει.
2. Κάνει πάντα κομπλιμέντα στην Κατερίνα και της κάνει δώρα. Έχει το δικαίωμα να ζητήσει κάτι σε αντάλλαγμα.
3. Πρέπει να του αρέσει πραγματικά. Τον ελκύει πάρα πολύ και πρέπει να είναι δύσκολο να μην μπορεί να τη δει και να την αγγίξει από κοντά.
4. Οι τρόποι του μπορεί να είναι κάπως προβληματικοί, αλλά η Κατερίνα αντιδρά σαφώς υπερβολικά. Αν πραγματικά δεν ήθελε να ασχοληθεί με το ζήτημα της κάμερας, δεν θα έστελνε τη φωτογραφία και θα έλεγε ξεκάθαρα όχι.
- 5.

Αφού οι μικρές ομάδες παρουσιάσουν την απάντησή τους στις ερωτήσεις, ο συντονιστής επιτρέπει στους εφήβους από τις άλλες μικρές ομάδες να μοιραστούν επίσης τις σκέψεις τους. Στη συνέχεια, θα πρέπει να αφιερώσει λίγο χρόνο για να επαναλάβει ότι το νεαρό κορίτσι του σεναρίου δεν φταίει. Την εξαναγκάζουν και την εκμεταλλεύονται και δεν φταίει η ίδια για την κατάσταση. Η συντονίστρια μπορεί

επίσης να τονίσει τις σοβαρές συναισθηματικές επιπτώσεις τέτοιων εμπειριών στη ζωή των νέων. Η περίπτωση αυτή είναι επίσης μια εξαιρετική ευκαιρία να εισαχθεί η έννοια του grooming² και ορισμένα από τα πρώιμα σημάδια του.

Ανάλογα με το διαθέσιμο χρόνο, η συντονίστρια μπορεί επίσης να εισαγάγει μία ή περισσότερες από αυτές τις συμπληρωματικές ερωτήσεις:

- Θα απαντούσατε διαφορετικά αν το θύμα ήταν αγόρι;
- Γιατί πιστεύετε ότι οι άνθρωποι σπάνια μοιράζονται τις εμπειρίες τους από σεξουαλική παρενόχληση στο διαδίκτυο;
- Πώς μπλοκάρετε ένα άτομο στο Instagram, στο WhatsApp ή σε άλλες πλατφόρμες που χρησιμοποιείτε;
- Πώς εμποδίζετε αγνώστους να επικοινωνούν μαζί σας;
- Υπάρχουν τρόποι για να αποτρέψετε τους ανθρώπους από το να αποθηκεύουν τις φωτογραφίες ή τα βίντεό σας αφού τα μοιραστείτε;
- Πώς θα υποστηρίζατε έναν φίλο σας που υφίσταται εκμετάλλευση ή εξαναγκασμό στο διαδίκτυο;

Συνοψίζοντας τη δραστηριότητα: Για να συνοψίσει τη δραστηριότητα, ο συντονιστής μπορεί να τονίσει ότι ένα άτομο που δέχεται σεξουαλική παρενόχληση στο διαδίκτυο μπορεί να αισθάνεται φόβο, ενοχή και ντροπή. Η εμπειρία είναι δυνητικά τραυματική και μπορεί να οδηγήσει ακόμη και σε αυτοτραυματισμό και σκέψη αυτοκτονίας. Γι' αυτό, είναι σημαντικό να γνωρίζουν όλες και όλοι ότι υπάρχει διαθέσιμη βοήθεια και υποστήριξη. Συνιστάται στη συντονίστρια να μοιραστεί συγκεκριμένους πόρους (γραμμές βοήθειας, διαδικτυακές υπηρεσίες, ΜΚΟ κ.λπ.), όπου οι έφηβοι μπορούν να λάβουν την κατάλληλη υποστήριξη.

² Ως «αποπλάνηση» μέσω διαδικτύου ορίζεται το να χρησιμοποιεί κάποιος το διαδίκτυο για να εξαπατήσει, να εξαναγκάσει ή να πιέσει ένα νεαρό άτομο να κάνει κάτι σεξουαλικό - όπως να στείλει ένα γυμνό βίντεο ή μια εικόνα του εαυτού του. Η Σύμβαση του Λανζαρότε είναι το πρώτο διεθνές νομικό μέσο που ορίζει το grooming, και η Σύμβαση αναφέρεται στην πράξη αυτή ως "προσέλκυση παιδιών για σεξουαλικούς σκοπούς" (Άρθρο 23 - Προσέλκυση παιδιών για σεξουαλικούς σκοπούς).

6. Επίλογος

Όπως προαναφέρθηκε, ο Οδηγός καλών πρακτικών είναι ένα εργαλείο μη τυπικής μάθησης, το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως υλικό αναφοράς από επαγγελματίες-κλειδιά που συμμετέχουν ενεργά είτε στην προστασία των επιζωσών της έμφυλης βίας (π.χ. παρέχοντας υπηρεσίες υποστήριξης, ψυχοκοινωνική στήριξη, νομική συμβουλευτική/βοήθεια) είτε στην πρόληψη της έμφυλης βίας ή/και της σεξουαλικής και διαδικτυακής παρενόχλησης σε διάφορα περιβάλλοντα και χώρους (π.χ. στην εργασία, στο σχολείο/πανεπιστήμιο, σε δημόσιους χώρους κ.λπ.). Για εμάς, την κοινοπραξία του έργου PRESS, η συναίνεση αποτελεί ένα θεμελιώδες και καθοριστικό ζήτημα που συνδέεται στενά με τον σεβασμό προς τα δικαιώματα των άλλων και την προσωπική αίσθηση αξιοπρέπειας, ενώ, ενδεχομένως, αμφισβητεί τις κυρίαρχες πρακτικές που βασίζονται σε άνισες δυναμικές εξουσίας, ιεραρχία, προνόμια, ανισότητες μεταξύ των φύλων κ.λπ. Η πρόληψη των κακοποιητικών συμπεριφορών και πρακτικών, υπό αυτή την έννοια, εξαρτάται, επομένως, σε μεγάλο βαθμό, από τη δυνατότητα και τη βούληση να συνδιαμορφωθεί ένας κοινός τόπος, επιτυγχάνοντας μια ρητή συμφωνία σχετικά με τα όρια, την ασφάλεια και την αυτονομία. Επιπλέον, η συναίνεση αποτελεί αναπόσπαστο μέρος τόσο της σεξουαλικής επαφής, των προσωπικών σχέσεων όσο και των καθημερινών δραστηριοτήτων

Οι προτεινόμενες δραστηριότητες που παρουσιάζονται στον Οδηγό βασίζονται σε καλές πρακτικές που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο των εκπαιδεύσεων για την ανάπτυξη ικανοτήτων του έργου PRESS, βασιζόμενες επίσης στις εμπειρίες που μοιράστηκαν μαζί μας οι επαγγελματίες που συμμετείχαν στις εκπαιδεύσεις, για τις οποίες είμαστε πραγματικά ευγνώμονες. Σε μεγάλο βαθμό, οι βέλτιστες πρακτικές που παρουσιάζονται αξιοποιούν παρόμοιες δραστηριότητες που χρησιμοποιούνται επίσης από επαγγελματίες στην Ευρωπαϊκή Ένωση τα τελευταία χρόνια και έχουν αποδείξει ότι λειτουργούν και φέρνουν θετικά αποτελέσματα. Ελπίζουμε ότι θα είναι χρήσιμες για τις/τους επαγγελματίες που ασχολούνται με την πρόληψη και την προστασία της έμφυλης βίας, δεδομένου ότι μπορούν να προσαρμοστούν με βάση τις ανάγκες και τα προφίλ των συγκεκριμένων ομάδων/δικαιούχων στις οποίες απευθύνονται, ή να αναπτυχθούν ώστε να περιλαμβάνουν περισσότερα παραδείγματα από την πραγματική ζωή, πτυχές της ταυτότητας κ.λπ.

7. Βιβλιογραφία

- Alexopoulou, A., Doufexi-Kaplani, M., E., (2020), National Report – Greece – [Combat Sexual Harassment in the Workplace. Teamwork Project – Funded by the EU REC Programme](#). Athens: Social Action and Innovation Centre/ KMOP.
- Bandura, A., & Walters, R. H. (1977). Social learning theory (Vol. 1). Prentice Hall: Englewood cliffs.
- Bartlett, K. (2018). Feminist legal theory: Readings in law and gender. London: Routledge.
- Bettinger, E. P., & Long, B. T. (2005). Do Faculty Serve as Role Models? The Impact of Instructor Gender on Female Students. *American Economic Review*, 95(2), 152–157.
- Canadian Centre for Child Protection Inc, [Keeping Teens Safe from Online Sexual Exploitation](#)
- Cybersafe, (2021), Cyber Violence against Women & Girls – [Report on Cyber VAWG and CYBERSAFE Framework – Final report on WP2 UL FDV. Funded by the European Union’s REC Programme \(2014–2020\)](#).
- Equal Employment Opportunity Commission/EEOC (1980), [Document 34: EEOC Guidelines on Sexual Harassment](#), 45 Federal Register 74676 (10 November 1980), codified in 29 C.F.R. §1604.11.
- European Parliament (2022) Proposal for a [Directive of the European Parliament and of the Council on combating violence against women and domestic violence](#). COM (2022)
- European Parliament (2021) [Combating gender-based violence: cyberviolence European Parliament resolution of 14 December 2021 with recommendations to the Commission on combating gender-based violence: cyberviolence \(2020/2035\(INL\)\)](#)
- EPRS/ European Parliamentary Research Service (2021), [Combating gender-based violence: Cyber violence European added value assessment](#). Authors: Niombo Lomba, Cecilia Navarra and Meenakshi Fernandes European Added Value Unit PE 662.621 – March 2021.
- FRA – European Union Agency for Fundamental Rights, (2014a), [Violence against women: an EU-wide survey. Main Results](#). Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- FRA – European Union Agency for Fundamental Rights, (2014b), [EU LGBT survey European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey. Main results](#). Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- International Child Development Initiatives (2021), [CYBERSAFE Guide for Workshop Facilitators Addressing the issue of online violence against girls in a classroom setting](#)
- Littleton, C. A. (1986). Equality and feminist legal theory. *U. Pitt. L. Rev.*, 48, 1043.
- Papagianopoulou, M., Kasdagli, St., Mourtzaki, M., (2020), Research entitled [Not part of the job. Sexual harassment against women at work. Examining the catering and tourist sectors](#). Athens: ActionAid Hellas.
- Plan International (2020), [THE STATE OF THE WORLD’S GIRLS 2020](#) [Free to be online? Girls and young women’s experiences of online harassment.]
- Sanderse, W. (2013). The meaning of role modelling in moral and character education. *Journal of Moral Education*, 42(1), 28–42.
- Splitz Support Service in Devon (2015), [TALK Exploring Healthy Relationships](#)